

Радянські органи військової контррозвідки в Україні у період Другої світової війни

У статті досліджено розвиток юридичного статусу, організаційної структури та діяльності радянських органів військової контррозвідки в Україні у воєнний час. Встановлено, що у цей період відбувались зміни у їх відомчій підпорядкованості, повноваженнях та структурі, зумовлені потребами воєнного часу. Основні повноваження органів військової контррозвідки були зосереджені у сферах боротьби з нацистською агентурою, «антирадянськими, ворожими елементами», дезертирством у військах і воєнізованих формуваннях, проведенням перевірки військовослужбовців, які перебували в полоні або оточенні, підтримання належного рівня військової дисципліни, порядку та морально-психологічного клімату у військових колективах. Вказані повноваження радянські органи військової контррозвідки здійснювали репресивними методами, з порушенням загальних принципів права, фундаментальних прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: органи військової контррозвідки, органи «Смерш», воєнний стан, НКО, НКВС, НКДБ.

Постановка наукової проблеми та її значення. У період воєнного часу радянські органи військової контррозвідки відігравали головну роль у забезпеченні контролю за збройними силами та іншими військовими формуваннями радянського режиму. Вивчення юридичних засад функціонування цих структур у період 1939-1945 рр. дасть змогу виявити особливості їх організаційно-структурної побудови, специфіку юридичного статусу та правозастосовної діяльності. Історія радянських органів військової контррозвідки в Україні воєнного часу розглядалась у працях О. І. Божка [1], А. І. Кокуріна [2], М. В. Петрова [3], К. В. Скоркіна [4]. Однак спеціального дослідження юридичного статусу, організаційної структури та діяльності радянських органів військової контррозвідки в Україні в період Другої світової війни не проводилось.

Формулювання мети та завдань статті. Автор метою цього дослідження вважає історико-правовий аналіз еволюції юридичного статусу, організаційної структури та діяльності органів військової контррозвідки в Україні у 1941-1945 рр.

Завданнями статті є: 1) опрацювання правових джерел діяльності органів військової контррозвідки в Україні у період Другої світової війни; 2) співставлення поглядів науковців на обраний предмет дослідження; 3) науково обгрунтоване переосмислення історичних та правових процесів у діяльності радянських органів безпеки та військової контррозвідки у часи Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу й обгрунтування отриманих результатів дослідження. Згідно з постановою ПБ ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 8 лютого 1941 р. на базі 4-го відділу ГУДБ НКВС СРСР були створені 3 управління НКО і НКВМФ СРСР відповідно [3, с.109-110].

Юридичний статус 3-го управління НКО СРСР і його місцевих органів закріпило положення, затверджене наркомом оборони СРСР 12 березня 1941 р. і введене в дію наказом НКО СРСР від 12 квітня 1941 р. Формувалась централізована вертикаль управління органами військової контррозвідки. Начальник 3-го управління підпорядковувався наркому оборони СРСР, начальники 3-х відділів військових округів (фронтів) – начальнику 3-го управління та наркому оборони. Окремі напрями діяльності 3-х відділів, зокрема, вербування агентури з числа іноземців, мало відбуватись за погодженням з органами НКДБ. Крім цього, особи заарештовані органами військової контррозвідки перебували в слідчих тюрмах НКДБ [1, с.295].

Для оперативного обслуговування внутрішніх, прикордонних військ і військ ППО НКВС СРСР відповідно до наказу НКВС СРСР від 15 лютого 1941 р. було створено 3-ті відділи НКВС [1, с.294]. Структура та розстановка особового складу 3-го відділу НКВС СРСР була оголошена наказом НКВС СРСР № 00233 від 28 лютого 1941 р. [3, с.24]

Переведення військової контррозвідки у склад військового відомства та НКВС не усунуло органи державної безпеки від контролю за її діяльністю. Для координації функціонування всіх

структур військової контррозвідки відповідно до постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 8 лютого 1941 р. була створена Центральна рада у складі наркомів державної безпеки, внутрішніх справ СРСР і начальників 3-х управлінь НКО і НКВМФ СРСР та ради у військових округах, до складу яких увійшли начальники місцевих органів НКДБ, НКВС і начальники 3-х відділів НКО і НКВМФ. З квітня 1941 р. вказані ради скликались під головуванням представників НКДБ.

Згідно з постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 19 квітня 1941 р. до штатів 3-х управлінь, відділів і відділень НКО і НКВМФ були введені посади заступників начальників з числа співробітників органів державної безпеки. Вони призначались наказами НКДБ СРСР і перебували в подвійному підпорядкуванні, як відповідних органів НКДБ за територіальним розташуванням, так і начальникам 3-х управлінь, відділів і відділень. Вказана постанова обмежувала також повноваження органів 3-х управлінь, зобов'язуючи їх через заступників начальників, повідомляти органи НКДБ про здійсненні арешти та хід дізнання й слідства у справах. До того ж органам НКДБ було надано право в будь-який час витребувати до свого провадження справи, які були порушені органами 3-х управлінь, перераховувати за собою заарештованих та агентуру, що використовувалась у розробці [1, с.295-296].

Після об'єднання НКВС і НКДБ СРСР на підставі постанови ДКО № 187сс від 17 липня 1941 р. було відновлено Управління ОВ на базі колишнього 3 управління НКО. Відповідно до постанови ДКО № 1120сс від 10 січня 1942 р. та спільного наказу НКВС і НКВМФ СРСР № 0075/008 від 11 січня 1942 р. до Управління ОВ було передано також 3 управління НКВМФ, яке стало 9-м відділом Управління ОВ. Вказані процеси відбувались вже поза межами УРСР, оскільки на момент прийняття цих нормативних актів її територія була окупована нацистами. ОВ КВО та Одеського військового округу були розформовані відповідно до наказу НКВС СРСР № 001306 від 15 вересня 1941 р., а ОВ ХВО, 26 листопада 1941 р. [3, с.109,118-120]

Відновлення діяльності в Україні радянської військової контррозвідки розпочалось після чергових змін в її юридичному статусі та підпорядкованості. Згідно з постановою РНК СРСР № 415-138сс від 19 квітня 1943 р. в складі НКО й НКВМФ СРСР були створені відповідно ГУКР «Смерш» НКО СРСР і УКР НКВМФ СРСР. Юридичний статус цих управлінь регулювався положеннями затвердженими ДКО СРСР від 21 квітня 1943 р. і 31 травня 1943 р. На фронтах та у військових округах замість ОВ були створені управління контррозвідки «Смерш», а в арміях, корпусах і дивізіях – відділи «Смерш» [3, с.110-111].

Згідно з наказом НКВС СРСР від 15 травня 1943 р. на базі колишнього 6-го відділу Управління ОВ НКВС СРСР був створений ВКР «Смерш» НКВС СРСР, за яким залишалась агентурно-оперативна діяльність у військах НКВС. Станом на 1 квітня 1945 р. у відділі було 94 штатні посади, з яких 16 залишались вакантними [2, с.79, 81].

В УРСР були створені ВКР НКВС «Смерш» і ВКР УНКВС «Смерш» як органи централізованого підпорядкування. Відповідно до директиви НКВС СРСР № 580 від 30 грудня 1943 р. до об'єктів їх агентурно-оперативного обслуговування належали органи міліції, воєнізованої пожежної охорони, управління шосейних доріг і місцевої ППО. Начальникам міськрайорганів НКВС заборонялось втручатись в роботу співробітників «Смерш». Про її результати останні звітували начальнику ВКР «Смерш» УНКВС [5, арк.1-2].

У подальшому перелік об'єктів агентурно-оперативного обслуговування органів «Смерш» НКВС УРСР розширювався. Згідно з директивою ВКР НКВС СРСР «Смерш» № 5/2339 від 9 березня 1945 р. органами «Смерш» було прийнято в агентурно-оперативне обслуговування більше 10 об'єктів Головного управління аеродромного будівництва із загальною кількістю робітників понад 3 тис. осіб. Протягом 1945 р. – Український дорожньо-будівельний трест, завод № 6 (Харків), Харківська та Дніпропетровська контори управління матеріально-технічного постачання НКВС СРСР, Київський і Харківський автодорожні інститути, Львівський дорожньо-механічний і автодорожній технікуми Головного управління шосейних доріг НКВС СРСР, Харківська пожежно-технічна школа № 4, військово-навчальні заклади, військові прокуратури та військові трибунали військ НКВС. Діяльність органів «Смерш» спрямовувалась на викриття «ворожої діяльності антирадянського елементу» особливо серед молоді та студентів, виявлення порушень у сфері навчально-виховної, господарської та службової діяльності в цих закладах і установах [5, арк. 3-15, 18-19, 21-29, 31-33, 35-38, 40-43].

Діяльність органів «Смерш» НКО розпочалась в УРСР з відновленням довоєнних і створенням нових військових округів. ВКР «Смерш» ХВО і КВО були створені наказами ГУКР «Смерш» № 00227/сш від 30 вересня 1943 р. і № 00335/сш від 22 жовтня 1943 р. відповідно. Згідно з наказами ГУКР «Смерш» № 0097/сш від 12 квітня 1944 р. і № 00147/сш від 29 травня 1944 р. сформовані ВКР «Смерш» Одеського військового округу та УКР «Смерш» Львівського військового округу [3, с.118-121].

До повноважень органів «Смерш» НКО належала організація розшуку у військових частинах і установах агентури противника, а також осіб, які співпрацювали або підозрювались у співпраці з нацистами. ВКР НКО «Смерш» ХВО 3 лютого 1944 р. видав директиву № 1288/2, яка містила детальні інструкції щодо активізації розшуку агентури нацистів. Пропонувалось систематично проводити перевірку особового складу та вільнонайманих службовців військових частин і установ ХВО та новоприбулого поповнення, осіб, які були доставлені на фільтраційні пункти, та які підозрювались у шпигунстві, перебували в полоні або тривалий час проживали на окупованій території. Передбачалось встановлення агентурно-оперативного контролю за родичами агентів німецької розвідки, які розшукувались, виявлення осіб з фіктивними або підозрілими документами у містах, великих населених пунктах, на залізничних станціях, розшук агентури противника в місцях можливого десантування з ворожих літаків і т. д. Про результати розшукової роботи органи «Смерш» мали звітувати щомісячно [6, арк.33-38].

При здійсненні арештів осіб, які співпрацювали з окупантами, органи «Смерш» мали керуватись директивною вказівкою НКВС і НКДБ СРСР № 494/94 від 11 жовтня 1943 р. [6, арк.85-86]

ГУКР НКО «Смерш» 11 липня 1944 р. було видано наказ № 00184, яким затверджувалась інструкція з розшуку агентури противника. Однак, незважаючи на це даний напрям у діяльності місцевих органів «Смерш» залишався незадовільним. У директиві ВКР НКО «Смерш» ХВО № 16550/2 від 15 листопада 1944 р. відзначалось, що на території округу найслабше робота з розшуку організована в органах «Смерш» гарнізонів і запасних дивізій. Для виправлення ситуації пропонувалось провести заняття з оперативним складом щодо вивчення інструкції з організації розшуку агентури та фіктивних документів, які використовуються німецькими розвідувальними органами, посилити охорону військових частин і важливих військових об'єктів, агентурне обслуговування військових комендатур, пересильних пунктів, запасних частин, де перебували військовослужбовці, які потребували фільтрації [6, арк.112-113].

Після капітуляції Німеччини робота органів «Смерш» щодо виявлення осіб, які співробітничали з нацистами, спрямовувалась на тотальний контроль за зв'язками агентури колишніх нацистських розвідувальних органів. Вказівкою ВКР НКО «Смерш» ХВО № 10176/2 від 21 травня 1945 р. місцевим органам «Смерш» пропонувалось у стислі терміни «придбати» так звану сторожову агентуру, яка мала негайно повідомляти про появу німецьких агентів за місцем проживання їх сім'ї або інших близьких зв'язків, та запровадити щодо останніх контроль вхідної та вихідної кореспонденції [6, арк.138].

Органи «Смерш» НКО вели боротьбу з німецькими парашутистами, які закидалися у тиллові райони. Відповідно до директив НКДБ СРСР № 19 від 14 червня і № 22 від 17 червня 1943 р. затримані територіальними органами державної безпеки ворожі парашутисти після попереднього допиту мали передаватись до найближчого органу «Смерш» [7, арк.11, 20].

Організацію боротьби з агентами-парашутистами в межах ХВО регулювала директива ВКР НКО «Смерш» ХВО № 9486/2 від 26 липня 1944 р. Нею передбачалось формування агентурної мережі органів «Смерш» в системі військ повітряного спостереження, оповіщення та зв'язку з метою виявлення осіб, які надають неправдиву інформацію про маршрути руху літаків противника над територією округу та проведення розслідування на предмет їх «вірогідної приналежності до німецьких розвідорганів».

При появі ворожих літаків в зоні обслуговування органів «Смерш» останні мали вести за ними постійне спостереження та в районах можливого «викидання» агентів-парашутистів організувати спеціальне патрулювання та засідки силами взводів відділів «Смерш» або військових частин.

Якщо надходила інформація про десантування парашутистів органи «Смерш» повинні були, поставивши до відома керівництво ВКР НКО «Смерш» ХВО, провести негайне оточення та прочісування зазначених районів, організацію загороджувальних постів для затримання підозрілих осіб і ретельної перевірки їх документів. Крім цього, органи військової контррозвідки мали в потенційно небезпечних з точки зору висадки десанту місцевостях заздалегідь формувати агентурну мережу як з військовослужбовців, так і цивільного населення для виявлення осіб, які раніше не проживали в даній місцевості, проводити періодичні прочісування населених пунктів, лісових масивів, балок, зруйнованих будівель, де можливе укриття закинутих агентів-парашутистів противника, а також вимагати від військового командування посилення охорони штабів, складів, мостів, інших важливих об'єктів. Відповідальність за боротьбу з парашутистами покладалась на начальників ВКР «Смерш» гарнізонів, дивізій, бригад, таборів, окремих частин [6, арк.96-97].

Органи «Смерш» здійснювали так звану фільтраційну роботу, тобто перевірку військовослужбовців та інших осіб, які перебували в полоні або в оточенні. Наприклад, у період з 23

грудня 1943 р. по 25 січня 1944 р. ВКР НКО «Смерш» ХВО з метою формування за вказівкою Генштабу РСЧА 9-го окремого штурмового стрілецького батальйону було проведено фільтрацію 1400 осіб офіцерського та 200 осіб рядового складу, які перебували в оточенні або полоні, та утримувались у Харківському спецтаборі № 258. Відібрано до складу батальйону 885 офіцерів і 60 рядових. Виявлено та заарештовано 13 агентів розвідувальних органів противника, 2 активних пособника окупаційної влади, а також значну кількість осіб щодо яких існували компрометуючі матеріали. У довідці № 786/3 від 27 січня 1944 р., яка була надіслана керівництвом ВКР НКО «Смерш» ХВО до військової ради ХВО не було наведено переконливих доказів протиправної діяльності вказаних вище осіб, а лише загальна констатація, що вони «викриті агенти противника» [8, арк.1-3].

Наприкінці війни відповідно до вказівки НКО СРСР № 597 від 6 квітня 1945 р. офіцерів РСЧА, які перебували в полоні або оточенні наказувалось направляти в порядку наказу НКО СРСР № 0521-1941 р. для перевірки не до спеціальних таборів НКВС, а до 12-ї запасної стрілецької дивізії, розквартированої на станції Алкіно залізниці ім. Куйбишева [6, арк.136].

Разом з територіальними органами державної безпеки органи військової контррозвідки на підставі вказівки ГУКР НКО «Смерш» від 23 квітня 1944 р. та згідно з директивами ВКР НКО «Смерш» ХВО № 5735/4 від 14 травня 1944 р. і № 5878/4 від 19 травня 1944 р. вели агентурно-оперативну роботу з виявлення серед військовослужбовців учасників ОУН-УПА, в першу чергу серед поповнення, яке призивалось із західних областей УРСР [6, арк.72-76].

Органи «Смерш» протидіяли будь-яким іншим «антирадянським проявам» у військовому середовищі та серед цивільного оточення військових частин і установ. У разі виявлення листівок «антирадянського» змісту або будь-якої іншої «контрреволюційної» літератури проводилась агентурно-оперативна робота з встановлення їх авторів, джерел виготовлення та надходження, а також заходи з попередження подальшого поширення. Відповідно до директиви ВКР НКО «Смерш» ХВО № 1077/3 від 23 грудня 1943 р. ця діяльність мала здійснюватись у тісному контакті з УНКДБ і УНКВС та з обов'язковим інформуванням ВКР округу [6, арк.19].

З метою недопущення попадання до військових частин і установ «антирадянської» літератури із закордону з імпортними вантажами, які надсилались союзниками, відповідно до директиви начальника Головного управління тилу РСЧА № 16/1445454 від 17 січня 1944 р. і виданої на її виконання директиви ВКР НКО «Смерш» ХВО № 2724/с від 7 березня 1944 р. розкриття закордонних вантажів для їх подальшої відправки у військові частини мало здійснюватись у обов'язковій присутності співробітника «Смерш» [6, арк.57]. На протидію «антирадянській пропаганді» була спрямована також діяльність органів «Смерш» з недопущення прослуховування військовослужбовцями іноземних радіостанцій. Для цього тільки у керівного офіцерського складу частин ХВО в січні 1945 р. органами «Смерш» було вилучено 10 радіоприймачів, продаж яких офіційно заборонявся [8, арк.34].

Сповідування поповненням, особливо із західних областей УРСР, протестантизму розглядалось органами «Смерш» як причетність до іноземних розвідувальних органів та підстава для застосування позасудових репресій. Згідно з директивою ВКР НКО «Смерш» ХВО № 7984/4 від 27 червня 1944 р. відмова з релігійних міркувань від прийняття присяги або участі у бойових діях мала фіксуватись співробітниками «Смерш» у письмових актах, які разом із заарештованими військовослужбовцями передавались на розгляд Особливої наради [6, арк.20, 82].

Ще одним напрямом діяльності органів «Смерш» була боротьба з дезертирством. Директива ВКР НКО «Смерш» ХВО № 707/4 від 25 листопада 1943 р. визначала однією з причин групового дезертирства масове прибуття до військових частин ХВО поповнення з тимчасово окупованих територій. Місцеві органи «Смерш» орієнтувались на необхідність формування агентурної мережі серед нового поповнення, взяття на облік всіх неблагонадійних осіб з метою виявлення антирадянських настроїв і попередження дезертирства, особливо в середовищі різноманітних земляцтв. Директива ВКР НКО «Смерш» ХВО № 6773/4 від 31 травня 1944 р. для попередження групового дезертирства додатково зобов'язувала органи «Смерш» посилити агентурну роботу в запасних військових частинах, які були укомплектовані особами мобілізованими із західних областей УРСР, що підозрювались у зв'язках з ОУН-УПА, та проводити цю роботу відповідно до вказівок ГУКР НКО «Смерш» з дотриманням суворої конспірації [6, арк.11-17, 80].

Належна увага приділялась також розшуку дезертирів. Згідно з директивною вказівкою ВКР НКО «Смерш» ХВО № 8129/6 від 1 липня 1944 р. органи «Смерш» мали здійснювати цю роботу в контакті з місцевими органами НКВС і періодично звіряти списки дезертирів, які розшукуються, зі списками осіб затриманих органами НКВС. Крім цього, відповідно до директиви ВКР НКО «Смерш» ХВО № 3873/4 від 24 лютого 1945 р. для належної організації розшуку, місцеві органи «Смерш» мали

вчасно, протягом доби, інформувати керівництво ВКР округу про всі виявлені факти дезертирства [6, арк.83, 130].

Не зважаючи на проведені органами військової контррозвідки заходи, дезертирство продовжувалось. З 25 травня по 25 червня 1944 р. в частинах і з'єднаннях ХВО мали місце 95 випадків дезертирства, з яких 17 носили груповий характер. Керівництво ВКР НКО «Смерш» ХВО директивою № 8382/4 від 6 липня 1944 р. вимагало від підлеглих органів ретельного розслідування цих фактів, з'ясування причин дезертирства [6, арк.88-89].

Незадовільний стан боротьби з дезертирством в частинах ХВО мав місце і в 1945 р. про, що наголошувалось у директиві ВКР НКО «Смерш» ХВО № 17366 від 4 вересня 1945 р. Як і в попередніх нормативних актах органам військової контррозвідки пропонувалось: посилити інструктаж агентурної мережі на предмет виявлення серед військовослужбовців дезертирських настроїв, особливо серед призваних із західних областей УРСР, за наявності достатніх даних про підготовку до дезертирства здійснювати арешти та віддання до суду, спільно з військовим командуванням організувати місцевий розшук дезертирів, ретельно розслідувати випадки групового дезертирства та інформувати про це керівництво ВКР округу [6, арк. 143-144].

Важливою сферою діяльності органів радянської військової контррозвідки було агентурно-оперативне обслуговування так званих маршових підрозділів, які відряджались на лінію фронту. Відповідно до директив ВКР НКО «Смерш» ХВО № 2231/4, № 2232/4 від 26 лютого 1944 р. і № 6559/4 від 26 травня 1944 р. [6, арк. 51-54, 78-79] заборонялось допускати в склад маршових підрозділів осіб, які перебували на оперативному обліку, в активній розробці органів «Смерш» за підозрою у «ворожій діяльності», а також тих, хто не пройшов фільтрацію. Вони мали залишатись у своїх частинах до завершення агентурної розробки та остаточної реалізації справи.

Співробітники «Смерш» після інструктажу з боку начальників органів «Смерш» повинні були супроводжувати маршовий підрозділ і на шляху слідування проводити активну агентурно-оперативну роботу, зустрічатись з агентурою (не рідше 1 разу у 2-3 дні), відбирати агентурні донесення з метою розробки осіб, які викликали оперативний інтерес, а також для попередження надзвичайних подій. Після прибуття на фронт списки агентури за актом передавались начальнику ВКР тієї частини, до якої зараховувалось поповнення.

Органи «Смерш», констатуючи низку негативних явищ під час слідування маршового поповнення на фронт – пияцтво, хуліганство грабежі, крадіжки, продаж обмундирування, дезертирство, «контрреволюційні прояви» – відзначали, що це було пов'язано з неправильним підбором офіцерського та політичного складу для їх супроводження. Керівництво ВКР НКО «Смерш» ХВО у директиві № 1510/4 від 20 січня 1945 р. пропонувало місцевим органам «Смерш» вимагати від командування військових частин виділення для супроводження маршового поповнення тільки перевірених офіцерів і політпрацівників, а у випадку незадоволення вимог повідомляти до ВКР округу для інформування військової ради ХВО [6, арк. 123].

Підвищену увагу органи «Смерш» звертали на агентурно-оперативне обслуговування штабних підрозділів, військових трибуналів і військових прокуратур, об'єктів уразливих на предмет вчинення диверсій (артилерійські склади, бази, заводи, сховища боєприпасів і т.д.) [6, арк.26-27, 48-49, 129].

Органи «Смерш» контролювали стан військової дисципліни, розслідували правопорушення вчинені особовим складом, фіксували факти аморальної та неналежної поведінки військовослужбовців, виявляли різноманітні недоліки в організації служби тощо. Відповідний матеріал передавали до військової прокуратури для подальшого процесуального провадження та до командування округів для вжиття заходів по лінії військового відомства. Наприклад, з січня 1944 р. по січень 1946 р. ВКР НКО «Смерш» ХВО до командуючого військами ХВО та військової ради ХВО було направлено більше 20 різноманітних спецповідомлень і довідок [8, арк. 4-5, 9-17, 22-27, 28-30, 32-33, 37-39, 41-43, 45-47].

Органи «Смерш» агентурно-оперативним шляхом забезпечували проведення військових парадів, державних свят у військових частинах і установах. Для цього складались відповідні плани, які передбачали посилення заходів безпеки, впровадження чергувань оперативних співробітників «Смерш», введення додаткового контролю за «неблагонадійним, антирадянським елементом» т. д. [6, арк. 1-4, 68, 108, 137, 153-154, 161-224]

При проведенні слідства органи «Смерш» допускали суттєві порушення законодавства. Наприклад, директива ВКР НКО «Смерш» ХВО № 1287/5 від 4 лютого 1944 р. констатувала, що органи військової контррозвідки часто здійснюють безпідставні арешти військовослужбовців чим порушують постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р., слідство ведеться неякісно, допити свідків і заарештованих проводяться поверхово, факти злочинної діяльності не

встановлюються, суперечності у показах не з'ясовуються, слідчі справи оформлюються неохайно, відбуваються інші порушення процесуального законодавства – несвоєчасне оформлення арештів і провадження допитів, порушення строків ведення слідства і т. д. [6, арк. 28-32]

Висновки. Таким чином, у період Другої світової війни використовувались дві організаційні моделі управління органами військової контррозвідки. Перша з них передбачала їх функціонування у складі НКО, НКВМФ і НКВС, як 3-х відділів і відділів контррозвідки «Смерш» з чітко централізованою відомчою підпорядкованістю. Друга, зберігала організаційну єдність військової та цивільної контррозвідки в рамках єдиної системи органів державної безпеки.

До основних повноважень радянських органів військової контррозвідки належали: виявлення та знешкодження агентури нацистських розвідувальних органів, боротьба з «антирадянськими елементами», дезертирством у збройних силах та інших військових і воєнізованих формуваннях, перевірка військовослужбовців та інших осіб, які перебували в полоні або в оточенні, здійснення агентурно-оперативного контролю за загальним станом військової дисципліни, морально-психологічного стану військових частин і установ, виконання спеціальних завдань наркома оборони СРСР.

Радянські органи військової контррозвідки під час війни забезпечували, певною мірою, ефективність у боротьбі з агентурою нацистів, сприяли організації оперативних і профілактичних заходів на фронтах, у прифронтовій смузі та в тилкових районах. У той же час, їхня діяльність носила репресивний характер, вони здійснювали позасудову розправу, порушували кримінально-процесуальне законодавство та права людини.

Джерела та література

1. Божко О. Особливі відділи в системі органів державної безпеки 1918–1946 рр. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2001. – № 2. – С. 281–315.
2. Лубянка. ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. 1917–1960: справочник / сост. А. И. Кокурин, Н. В. Петров. – Москва: Изд. МФД, 1997. – 352 с.
3. Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности. 1941-1954: справочник / Н. В. Петров. – Москва: О-во «Мемориал»; «Звенья», 2010. – 1008 с.
4. Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934-1941: справочник / под. ред. Н. Г. Охотина, А. Б. Рогинского. – Москва: Звенья, 1999. – 504 с.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 23. Оп. 3 (1950). Спр. 8.
6. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 23. Оп. 3 (1959). Спр. 15.
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 9. Спр. 18 (СРСР).
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 23. Оп. 3 (1959). Спр. 9.

Окипнюк В. Советские органы военной контрразведки в Украине в период Второй мировой войны. В статье исследовано развитие юридического статуса, организационной структуры и деятельности советских органов военной контрразведки в Украине в военное время. Установлено, что в этот период партийно-советским руководством СССР использовались две основные организационные модели управления органами советской военной контрразведки. Первая модель предусматривала подчиненность органов военной контрразведки ведомствам, безопасность которых они обеспечивали. Вторая сохраняла целостность гражданской и военной контрразведки в рамках единой системы советских органов государственной безопасности. Основные полномочия органов военной контрразведки были сосредоточены в сферах борьбы с нацистской агентурой, «антисоветскими, враждебными элементами», дезертирством в войсках и военизированных формированиях, проведения проверки военнослужащих, бывших в плену либо в окружении, поддержания должного уровня воинской дисциплины и порядка. Указанные полномочия советские органы военной контрразведки осуществляли с использованием репрессивных методов, нарушая общие принципы права, фундаментальные права и свободы человека и гражданина

Ключевые слова: органы военной контрразведки, органы «Смерш», военное положение, НКО, НКВД, НКГБ.

Okipniuk V. Soviet Military Counterintelligence Agencies in Ukraine during the World War II. The article elucidates the issues of the development of the legal status, organizational structure and activities of the Soviet bodies of military counterintelligence in Ukraine in the wartime. It has been revealed that during

that period there were changes in the departmental subordination, powers and structure. The USSR communist party leadership adhered to two basic organizational models of the military counterintelligence agencies. The first model envisaged the subordination of military counterintelligence bodies to the agencies whose security they provided. The second model maintained the integrity of civilian and military counterintelligence. Changes in the powers and structure of the military counterintelligence bodies were stipulated by the needs of wartime. The main activities of those agencies were focused on the fight against the Nazi agents, «anti-Soviet, hostile elements», revealing the facts of desertion in the troops and paramilitary units, carrying out supervision and verification of servicemen who were in captivity, maintaining proper level of military discipline, order and moral and psychological climate in military units. These powers were exercised by the Soviet bodies of military counterintelligence with violation of the general principles of law, fundamental human and civil rights and freedoms.

Key words: bodies of military counterintelligence, special unit «Smersh», military state, NGOs, NKVD, NKGB.

УДК 343.1 (470)

P. Glamazda

Development of the Jury in the Territory of Ukraine as a Part of the Russian Empire

The problem of reforming of the judicial system since the proclamation of independence by Ukraine has not lost its relevance, as evidenced by the adoption of new legal acts aimed at changing different norms in the field of legal proceedings in Ukraine. However, these laws did not solve the problems of the judicial system in general and the problems of the community participation in the judicial process in particular, although those problems led to the reform. This means that the status of jury should be studied more precisely. In the article the process of development of the institute of the jury in the territory of Ukraine, which at that time was part of the Russian Empire, from the stage of the total prohibition of community participation in the proceedings and ending with judicial reform and its consequences for the institute of the jury, was investigated.

Key words: judicial system, institute of the jury, judicial reform in the Russian Empire, Judicial Statute.

Formulation of scientific problem and its meaning. Within the territory of Ukraine, which was controlled by the Russian Emperor (Naddnipryanschina), for a long period of time community participation in the judicial process through the jury was limited. The courts were subordinated to the local administrations, which did not allow the separation of the judiciary into a separate branch. The trial was characterized by secret investigation, the use of the theory of formal evidence and the closed trial in a court with a clear subject division - an important role played by social class affiliation. However, in the first half of the nineteenth century, with the pan-European revolutionary movements on the background, the Russian Empire began the first attempts to reform the judiciary and determine the role of the jury. There were first attempts to reform the system of state machinery in order to eliminate a number of shortcomings, including in the sphere of justice.

The mentioned problems were dealt with by domestic and foreign scientists, such as Y. Blonsky, B. V. Vilensky, B. R. Stetsiuk, P. F. Shcherbyna and others.

Statement of the purpose and objectives of the article. At those times, drafts of the Judiciary Code, the Statute of the Civil Proceedings, the Statute of Criminal Proceedings, the Statute of Penalties imposed by magistrates, were completed and accompanied by substantive comments [10, p. I-III]. On October 19, 1865, the Regulation «On the Enactment of the Judicial Codes» was approved, which became the main normative act regulating the process of reformation of judicial system.

As a result of judicial reform, a new judicial system was created, which included magistrate, general and specialized courts. Senate was the supreme judicial authority. The jury was not formed as a separate part of the judicial system, but was functioning as a special procedure for review of the case in the district court [2, p. 236-237].

The jury considered cases involving crimes punishable by deprivation or restriction of the rights and